

АНОТАЦІЯ

Шляховчук М. В. Адміністративно-правові засади здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Херсонський державний університет, Міністерство освіти і науки України, Івано-Франківськ, 2026.

У дисертації здійснено комплексне дослідження теоретико-правових засад здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні, визначено проблеми його адміністративно-правового забезпечення та розроблено пропозиції з удосконалення національного законодавства в цій сфері.

Встановлено, що категорія «режим» є базовою для розуміння надзвичайних правових режимів і означає впорядковану систему правових засобів, спрямованих на регулювання суспільних відносин в особливих, кризових умовах. Правовий режим необхідно відмежовувати від правового регулювання: правовий режим характеризує загальний механізм нормативного впливу, тоді як правове регулювання є формою його конкретизації залежно від часу, території та умов дії. З'ясовано, що надзвичайні правові режими є спеціальним різновидом адміністративно-правових режимів, що запроваджуються за наявності виняткових обставин, характеризуються розширенням повноважень органів публічної влади та можливістю тимчасового строкового обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб. До надзвичайних правових режимів, закріплених на конституційному та законодавчому рівнях, належать надзвичайний стан, воєнний стан і режим надзвичайної екологічної ситуації, що забезпечують баланс між національною безпекою та принципами законності й пропорційності. Зазначені режими не є тотожними, оскільки відрізняються підставами введення, характером загроз, колом суб'єктів реалізації та масштабом обмежень; поряд із ними існують також змішані (гібридні) режими, зокрема режим антитерористичної операції.

Визначено, що правова основа здійснення судочинства в умовах надзвичайних правових режимів є багаторівневою ієрархічною структурою, що забезпечує безперервність і законність функціонування судової влади в кризових умовах та охоплює: 1) конституційний рівень – гарантії права на судовий захист, безперервності правосуддя та заборони створення надзвичайних судів; 2) міжнародно-правовий рівень – норми міжнародних договорів, що визначають межі допустимого відступу від зобов'язань і незмінні гарантії прав людини; 3) законодавчий рівень – закони організаційного та процесуального характеру, які регламентують діяльність судів в особливий період; 4) підзаконний рівень – укази Президента, постанови Кабінету Міністрів, акти органів суддівського врядування, що забезпечують оперативну адаптацію судочинства; 5) локальний рівень – акти керівників судів, спрямовані на організацію роботи конкретного суду та мінімізацію ризиків.

Констатовано, що право на судовий захист має комплексний характер і включає доступ до суду, участь у процесі, оскарження та виконання судових рішень; у період дії надзвичайних режимів воно є ключовим елементом верховенства права. Спеціальними механізмами такого гарантування є зупинення або поновлення позовної давності, зміна підсудності, дистанційна участь у судових засіданнях та повторне подання позову у разі втрати матеріалів справи. Гарантії реалізації права на судовий захист під час дії надзвичайних правових режимів в Україні класифіковано за критерієм їх змісту та функціональним призначенням на: а) нормативно-правові; б) інституційні; в) процесуально-матеріальні; г) організаційно-технічні; г) виконавчо-правові, які у сукупності забезпечують адаптацію механізму судового захисту до умов надзвичайних правових режимів без втрати його доступності, ефективності та відповідності принципу верховенства права.

З'ясовано, що запровадження воєнного стану не лише спричинило нові виклики для функціонування судової системи, зокрема руйнування судової інфраструктури, посилення безпекових ризиків та ускладнення доступу до правосуддя, а й істотно загострило вже наявні системні проблеми: кадровий дефіцит, системне недофінансування, недостатній рівень матеріально-

технічного забезпечення судів та розвитку цифрової інфраструктури судової влади. Водночас судова система України продемонструвала інституційну стійкість, використавши сукупність організаційно-правових і процесуальних механізмів реагування, зокрема зміну територіальної підсудності судових справ, відрядження суддів, дистанційний режим роботи, участь у судових засіданнях у режимі відеоконференції та інструменти електронного судочинства.

Поняття «організація роботи судів в умовах дії надзвичайних правових режимів» запропоновано розуміти як інтегративну категорію, що охоплює систему взаємопов'язаних заходів кадрового, фінансового, матеріально-технічного, цифрового та організаційно-управлінського характеру, спрямованих на забезпечення безперервності, доступності та ефективності здійснення правосуддя в умовах виняткових обставин, що реалізується одночасно на двох рівнях – загальнодержавному (через систему органів суддівського врядування та державного управління у сфері правосуддя) та локальному (через апарат конкретного суду), і відрізняється від організації роботи судів у звичайних умовах необхідністю оперативної адаптації до безпекових ризиків, територіальних обмежень та загострення системних проблем функціонування судової влади.

Встановлено, що функціонування судової системи України в умовах воєнного стану підтвердило її інституційну стійкість: незважаючи на руйнування судової інфраструктури, енергетичну кризу, обстріли, фінансові обмеження, суди загалом зберегли спроможність здійснювати правосуддя. Водночас воєнний стан суттєво загострив системні проблеми, що існували ще до 2022 року, надавши їм критичного характеру.

Охарактеризовано відеоконференцію у судовому процесі як спосіб проведення судового засідання із застосуванням технічних засобів відео- та аудіозв'язку в режимі реального часу, що забезпечує просторову віддаленість учасників за умови збереження їхньої повноцінної процесуальної взаємодії. Інститут дистанційної участі, пройшовши шлях від законодавчого закріплення у 2012 році через пандемію COVID-19, набув критично важливого значення з початком повномасштабного збройного вторгнення. Законодавство України

закріплює три форми дистанційної участі, застосовуючи змішаний підхід: у більшості видів судочинства це є суб'єктивним правом учасника, тоді як у кримінальному провадженні встановлено вичерпний перелік підстав та підвищені гарантії для обвинуваченого, що відповідає практиці ЄСПЛ та досвіду держав – членів ЄС щодо легітимності дистанційного правосуддя за умови дотримання процесуальних гарантій.

Обґрунтовано, що для вдосконалення правового регулювання судочинства в умовах надзвичайних правових режимів необхідно: 1) нормативно закріпити механізм дистанційної участі суддів у судових засіданнях; 2) уніфікувати підстави для відмови у проведенні засідань у режимі відеоконференції в усіх видах судочинства; 3) запровадити технічні фільтри в системі «Електронний суд» для недопущення подання заяв із порушенням процесуальних вимог; 4) визначити мінімальні вимоги до якості зв'язку та протоколів реагування на технічні збої; 5) модернізувати технічну інфраструктуру судів; 6) завершити судову реформу в частині формування органів суддівського врядування та проведення конкурсних процедур; 7) підвищити рівень оплати праці працівників апаратів судів і оптимізація мережі судів з урахуванням реального навантаження.

Зроблено висновок, що перспективним напрямом удосконалення організації роботи судів є нормативне закріплення механізму участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції не лише учасників процесу, а й складу суду, що дозволить забезпечити безперервність здійснення правосуддя під час повітряних тривог та інших безпекових загроз. Водночас вирішення системних проблем кадрового забезпечення потребує завершення судової реформи в частині формування органів суддівського врядування й проведення конкурсних процедур, підвищення рівня оплати праці працівників апаратів судів та оптимізації мережі судів з урахуванням реального навантаження.

Доведено, що інститут територіальної підсудності в умовах надзвичайних правових режимів трансформується з елементу стабільної організаційної моделі судоустрою у гнучкий компенсаторний механізм забезпечення доступу до правосуддя. Уведення воєнного стану в Україні актуалізувало потребу в переосмисленні співвідношення між оперативністю управлінських рішень у

сфері судового врядування та дотриманням фундаментальних засад судочинства. Наголошено, що зміна територіальної підсудності повинна здійснюватися виключно в межах закону, бути тимчасовою за своїм характером і спрямованою на збереження реальної можливості ефективного та справедливого розгляду справ.

Акцентовано, що подальший розвиток національної моделі судочинства потребує формування єдиного міжпроцесуального підходу до регулювання зміни територіальної підсудності, розширення функціональних можливостей електронного судочинства та запровадження автоматизованих механізмів моніторингу й розподілу судового навантаження. Удосконалення відповідного правового механізму має стати складовою загальної стратегії зміцнення інституційної стійкості судової влади в умовах кризових викликів та гарантування стабільності правопорядку в державі. Встановлено, що зміна територіальної підсудності справ в умовах дії надзвичайних правових режимів, насамперед воєнного стану, є винятковим процесуальним механізмом, спрямованим на забезпечення безперервності здійснення правосуддя та реалізацію конституційного права особи на судовий захист. Водночас практика 2022–2025 років засвідчила наявність низки правових і організаційних проблем, пов'язаних із відсутністю уніфікованої процедури зміни, передачі та відновлення територіальної підсудності, недостатньою визначеністю порядку повідомлення учасників судового процесу, дисбалансом судового навантаження та потребою у цифровізації процесуальних механізмів.

На підставі аналізу зарубіжного досвіду організації судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів констатовано, що попри суттєві відмінності між континентальною, англосаксонською та азійсько-тихоокеанською моделями, всі вони ґрунтуються на спільному фундаментальному принципі щодо того, що збереження незалежності судової влади та її контролюючої функції щодо дій виконавчої влади є абсолютною вимогою навіть в умовах найбільш серйозних кризових ситуацій. Показово, що жодна з досліджених правових систем не передбачає повного усунення судового контролю в надзвичайних умовах, натомість йдеться лише про процедурну адаптацію

механізмів його здійснення. Найбільш ефективними виявляються ті правові системи, які заздалегідь формують гнучкі механізми адаптації судочинства до різних типів надзвичайних ситуацій, поєднуючи технологічні рішення, процедурну гнучкість та надійні гарантії захисту конституційних прав громадян. Визначено три критичні умови забезпечення безперервності правосуддя: фізична безпека учасників процесу, технологічна адаптація судових процедур та організаційний перерозподіл справ між судовими органами. На основі узагальнення зарубіжного досвіду сформульовано пропозиції щодо вдосконалення адміністративно-правового забезпечення функціонування судової системи України в умовах воєнного стану.

Доведено, що ефективне функціонування судової системи в умовах дії надзвичайних правових режимів потребує комплексного вдосконалення національного законодавства, спрямованого на забезпечення безперервності правосуддя, доступності судового захисту та дотримання фундаментальних прав людини. Доведено, що сучасні кризові виклики актуалізували необхідність адаптації процесуального законодавства до умов воєнного стану, розвитку цифрового судочинства, удосконалення механізмів процесуальних строків та гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами правосуддя.

Запропоновано розглядати удосконалення правового регулювання здійснення судочинства в умовах дії надзвичайних правових режимів в Україні за п'ятьма взаємопов'язаними напрямками. Першим напрямом визначено формування спеціального кризово-адаптивного механізму здійснення судочинства, який би визначав особливості функціонування судової системи, межі допустимих процесуальних обмежень, гарантії доступу до правосуддя та порядок реалізації процесуальних прав учасників справи в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Другим напрямом є нормативне вдосконалення механізму зміни територіальної підсудності судових справ, зокрема шляхом законодавчого визначення підстав, процедури, строків, порядку електронної передачі матеріалів справи, повідомлення учасників процесу та відновлення попередньої територіальної підсудності після припинення екстраординарних обставин.

Третім напрямом виокремлене закріплення принципу цифрової безперервності правосуддя, що передбачає розвиток ЄСІТС та подальше формування Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи (ЄСІКС) як оновленої інформаційно-комунікаційної моделі судової влади, захищеного електронного документообігу, дистанційного доступу до матеріалів справи, відеоконференцзв'язку, резервного збереження процесуальних даних, електронної ідентифікації та кіберзахисту судової інформаційної інфраструктури. Четвертим напрямом виокремлена модернізація правового регулювання процесуальних строків, зокрема запровадження спеціальних правил їх обчислення, продовження, тимчасового зупинення перебігу або поновлення у випадках, коли воєнні дії, тимчасова окупація, евакуація, мобілізація, відсутність зв'язку чи інші надзвичайні обставини об'єктивно унеможливили своєчасне вчинення процесуальних дій. Насамкінець, п'ятим напрямом є забезпечення процесуальної рівності учасників судового процесу в умовах цифровізації, що потребує збереження альтернативних способів участі у справі для осіб, які не мають належного доступу до електронних сервісів або перебувають у вразливому становищі.

Обґрунтовано, що подальший розвиток правового регулювання судочинства під час дії надзвичайних правових режимів має ґрунтуватися на поєднанні безперервності правосуддя, правової визначеності, пропорційності обмежень, технологічної стійкості судової інфраструктури та реального доступу кожної особи до правосуддя. Запропонована нами кризово-адаптивна модель дозволяє перейти від фрагментарного реагування на окремі проблеми, обумовлені дією воєнного стану до системного законодавчого врегулювання здійснення судочинства в умовах будь-яких надзвичайних правових режимів.

Ключові слова: суд, правосуддя, судочинство, надзвичайний стан, воєнний стан, правовий режим, надзвичайні правові режими, доступ до правосуддя, організація судочинства, судовий захист, цифровізація правосуддя, організація судової діяльності, право на справедливий суд, територіальна підсудність, судовий розгляд.

SUMMARY

Shliakhovchuk M. V. Administrative and Legal Foundations for the Conduct of Judicial Proceedings Under Emergency Legal Regimes. – Qualifying scientific work as the manuscript.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 “Law”. – Kherson State University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Ivano-Frankivsk, 2026.

The dissertation carries out a comprehensive study of the theoretical and legal foundations of the implementation of legal proceedings under the conditions of emergency legal regimes in Ukraine, identifies the problems of its administrative and legal support and develops proposals for improving national legislation in this area.

It is established that the category “regime” is basic for understanding emergency legal regimes and means an orderly system of legal means aimed at regulating social relations in special, crisis conditions. The legal regime must be distinguished from legal regulation: the legal regime characterizes the general mechanism of normative influence, while legal regulation is a form of its concretization depending on time, territory and conditions of action. It has been found that emergency legal regimes are a special type of administrative and legal regimes that are introduced in the presence of exceptional circumstances, are characterized by the expansion of the powers of public authorities and the possibility of temporary restrictions on certain constitutional rights and freedoms of humans and citizens and the rights and legitimate interests of legal entities. The emergency legal regimes enshrined at the constitutional and legislative levels include a state of emergency, a state of martial law and an environmental emergency regime, which ensure a balance between national security and the principles of legality and proportionality. These regimes are not identical, as they differ in the grounds for their introduction, the nature of the threats, the range of entities implementing them and the scale of restrictions; along with them, there are also mixed (hybrid) regimes, in particular the regime of an anti-terrorist operation.

It has been determined that the legal basis for the implementation of judicial proceedings under emergency legal regimes is a multi-level hierarchical structure that ensures the continuity and legality of the functioning of the judiciary in crisis

conditions and includes: 1) the constitutional level - guarantees of the right to judicial protection, continuity of justice and the prohibition of the creation of emergency courts; 2) the international legal level - norms of international treaties that determine the limits of permissible deviation from obligations and immutable guarantees of human rights; 3) legislative level – laws of an organizational and procedural nature that regulate the activities of courts during a special period; 4) subordinate legislation level – decrees of the President, resolutions of the Cabinet of Ministers, acts of judicial governance bodies that ensure the operational adaptation of judicial proceedings; 5) local level – acts of court heads aimed at organizing the work of a particular court and minimizing risks. It has been established that the right to judicial protection is of a complex nature and includes access to court, participation in the process, appeal and enforcement of court decisions; during the period of emergency regimes, it is a key element of the rule of law. Special mechanisms for such guarantees are the suspension or renewal of the statute of limitations, change of jurisdiction, remote participation in court sessions and re-filing of a claim in case of loss of case materials. Guarantees for the implementation of the right to judicial protection during emergency legal regimes in Ukraine are classified according to the criterion of their content and functional purpose into: a) regulatory; b) institutional; c) procedural and material; d) organizational and technical; e) executive and legal, which together ensure the adaptation of the judicial protection mechanism to the conditions of emergency legal regimes without losing its accessibility, effectiveness and compliance with the principle of the rule of law.

It was found that the introduction of martial law not only caused new challenges for the functioning of the judicial system, in particular, the destruction of the judicial infrastructure, increased security risks and the complication of access to justice, but also significantly exacerbated existing systemic problems: staff shortage, systemic underfunding, insufficient level of material and technical support of courts and the development of the digital infrastructure of the judiciary. At the same time, the judicial system of Ukraine demonstrated institutional resilience, using a set of organizational, legal and procedural response mechanisms, in particular, changing the territorial jurisdiction of court cases, secondment of judges, remote work, participation in court sessions via video conference and e-justice tools.

The concept of “organization of the work of courts under emergency legal regimes” is proposed to be understood as an integrative category that encompasses a system of interrelated measures of a personnel, financial, material and technical, digital and organizational and managerial nature aimed at ensuring the continuity, accessibility and efficiency of the administration of justice under exceptional circumstances, which is implemented simultaneously at two levels - national (through the system of judicial governance and state administration in the field of justice) and local (through the apparatus of a specific court), and differs from the organization of the work of courts under normal conditions in the need for operational adaptation to security risks, territorial restrictions and aggravation of systemic problems in the functioning of the judiciary.

It is established that the functioning of the judicial system of Ukraine under martial law confirmed its institutional stability: despite the destruction of the judicial infrastructure, the energy crisis, shelling, and financial restrictions, the courts generally retained their ability to administer justice. At the same time, martial law significantly exacerbated the systemic problems that existed before 2022, giving them a critical nature.

Videoconferencing in court proceedings is characterized as a method of conducting a court session using technical means of video and audio communication in real time, which ensures the spatial distance of the participants while maintaining their full procedural interaction. The institute of remote participation, having gone from legislative consolidation in 2012 due to the COVID-19 pandemic, has acquired critical importance with the beginning of a full-scale armed invasion. The legislation of Ukraine establishes three forms of remote participation, applying a mixed approach: in most types of legal proceedings, this is a subjective right of the participant, while in criminal proceedings an exhaustive list of grounds and increased guarantees for the accused are established, which corresponds to the practice of the ECHR and the experience of the EU Member States regarding the legitimacy of remote justice, provided that procedural guarantees are observed. It is substantiated that in order to improve the legal regulation of legal proceedings in conditions of emergency legal regimes, it is necessary to: 1) normatively establish the mechanism for remote

participation of judges in court sessions; 2) unify the grounds for refusing to hold sessions in the videoconference mode in all types of legal proceedings; 3) introduce technical filters in the “Electronic Court” system to prevent the submission of applications in violation of procedural requirements; 4) determine the minimum requirements for the quality of communication and protocols for responding to technical failures; 5) modernize the technical infrastructure of courts; 6) complete the judicial reform in terms of the formation of judicial governance bodies and conducting competitive procedures; 7) increase the level of remuneration of court staff and optimize the court network taking into account the real workload.

It is concluded that a promising direction for improving the organization of the work of courts is the regulatory consolidation of the mechanism for participation in court sessions via videoconference, not only of the participants in the process, but also of the court, which will ensure the continuity of the administration of justice during air raids and other security threats. At the same time, solving systemic problems of staffing requires completing the judicial reform in terms of the formation of judicial governance bodies and conducting competitive procedures, increasing the level of remuneration of court staff and optimizing the network of courts, taking into account the real workload. It is proven that the institution of territorial jurisdiction in conditions of emergency legal regimes is transformed from an element of a stable organizational model of the judicial system into a flexible compensatory mechanism for ensuring access to justice. The introduction of martial law in Ukraine has highlighted the need to rethink the relationship between the efficiency of administrative decisions in the field of judicial governance and compliance with the fundamental principles of judicial proceedings. It was emphasized that the change of territorial jurisdiction should be carried out exclusively within the framework of the law, be temporary in nature and aimed at preserving the real possibility of effective and fair consideration of cases.

It is emphasized that the further development of the national model of judicial proceedings requires the formation of a single inter-procedural approach to regulating the change of territorial jurisdiction, expanding the functional capabilities of electronic judicial proceedings and introducing automated mechanisms for monitoring and distributing judicial workload. Improving the relevant legal mechanism should become

a component of the overall strategy for strengthening the institutional stability of the judiciary in the face of crisis challenges and guaranteeing the stability of law and order in the state. It is established that the change of territorial jurisdiction of cases in the context of emergency legal regimes, primarily martial law, is an exceptional procedural mechanism aimed at ensuring the continuity of the administration of justice and the implementation of the constitutional right of a person to judicial protection. At the same time, the practice of 2022–2025 has shown the presence of a number of legal and organizational problems related to the lack of a unified procedure for changing, transferring and restoring territorial jurisdiction, insufficient certainty in the procedure for notifying participants in the trial, an imbalance in the judicial workload, and the need for digitalization of procedural mechanisms.

Based on the analysis of foreign experience in organizing judicial proceedings under emergency legal regimes, it was stated that despite the significant differences between the continental, Anglo-Saxon, and Asia-Pacific models, they are all based on a common fundamental principle that preserving the independence of the judiciary and its supervisory function over the actions of the executive branch is an absolute requirement even in the most serious crisis situations. It is significant that none of the studied legal systems provides for the complete elimination of judicial control in emergency conditions, instead, it is only about the procedural adaptation of the mechanisms for its implementation. The most effective are those legal systems that form flexible mechanisms for adapting judicial proceedings to various types of emergency situations in advance, combining technological solutions, procedural flexibility and reliable guarantees for the protection of the constitutional rights of citizens. Three critical conditions for ensuring the continuity of justice are identified: the physical safety of participants in the process, technological adaptation of judicial procedures and organizational redistribution of cases between judicial bodies. Based on the generalization of foreign experience, proposals are formulated to improve the administrative and legal support for the functioning of the judicial system of Ukraine under martial law.

It is proven that the effective functioning of the judicial system under emergency legal regimes requires a comprehensive improvement of national legislation aimed at

ensuring the continuity of justice, accessibility of judicial protection and observance of fundamental human rights. It is proven that modern crisis challenges have actualized the need to adapt procedural legislation to the conditions of martial law, the development of digital justice, the improvement of procedural time limits mechanisms and the harmonization of national legislation with international justice standards.

It is proposed to consider the improvement of legal regulation of judicial proceedings under emergency legal regimes in Ukraine in five interrelated areas. The first area is the formation of a special crisis-adaptive mechanism for judicial proceedings, which would determine the features of the functioning of the judicial system, the limits of permissible procedural restrictions, guarantees of access to justice and the procedure for exercising the procedural rights of participants in the case under martial law or a state of emergency. The second direction is the regulatory improvement of the mechanism for changing the territorial jurisdiction of court cases, in particular by legislatively defining the grounds, procedure, terms, procedure for electronic transmission of case materials, notification of participants in the process and restoration of the previous territorial jurisdiction after the cessation of extraordinary circumstances. The third direction is the consolidation of the principle of digital continuity of justice, which provides for the development of the Unified Judicial Information and Communication System (UECIS) and the further formation of the Unified Judicial Information and Communication System (UECIS) as an updated information and communication model of the judiciary, protected electronic document flow, remote access to case materials, video conferencing, backup storage of procedural data, electronic identification and cyber protection of the judicial information infrastructure. The fourth direction is the modernization of the legal regulation of procedural deadlines, in particular the introduction of special rules for their calculation, extension, temporary suspension or renewal in cases where hostilities, temporary occupation, evacuation, mobilization, lack of communication or other extraordinary circumstances objectively made it impossible to carry out procedural actions in a timely manner. Finally, the fifth direction is to ensure procedural equality of participants in the judicial process in the conditions of digitalization, which requires the preservation of alternative ways of participating in the case for persons who do not

have proper access to electronic services or are in a vulnerable position. It is substantiated that the further development of the legal regulation of judicial proceedings during the operation of emergency legal regimes should be based on a combination of continuity of justice, legal certainty, proportionality of restrictions, technological stability of the judicial infrastructure and real access of each person to justice. The crisis-adaptive model we have proposed allows us to move from a fragmented response to individual problems caused by martial law to a systemic legislative regulation of the implementation of judicial proceedings under any emergency legal regimes.

Keywords: court, justice, judicial proceedings, state of emergency, martial law, legal regime, emergency legal regimes, access to justice, organization of judicial proceedings, judicial protection, digitalization of justice, organization of judicial activity, right to a fair trial, territorial jurisdiction, judicial proceedings.